

Keeletu üksindus ja kooselu

Krista Kerge

Tallinna Ülikooli üld- ja rakenduslingvistika professor

Austatud doktor Ilse Lehistel,¹ auväärset Wiedemanni keeleauhinna laureaadi, head väikemaarjalased, head kuulajad!

Lennart Merile kuulub sõnapaar *Eestis ja maailmas*. Tundub, et oleks raske leida täpsemat ekvivalenti meie üleilmastuvale ajastule. Meist, meie keelest ja keeletusest selles ajas tahaksingi täna kõnelda.

Oleme raamaturahvas. Kaua on võõrad kultuurid meie jaoks elanud ennekõike raamatutes. Ei saa ega tohi alahinnata selle tähtsust, mis seisab Noor-Eesti enesekolonisatsiooniks naerutatud loosungi „*Olgem eestlased, kuid saagem ka eurooplasteks!*” taga. Nooreestlastest alanud tõlkebuum viis meie kultuuri ühte takti euroopaliku mõttemaailmaga. Me ei jaksaks üksi suurt ja moodsat vaimuilma luua, aga vajame teda ometi. Omal kurioosel kombel tõlkisime isegi nõukogude ajal otse kümnetest ja kümnetest keeltest, millest paljud praegu on jäänud kaugeks ja eksootiliseks.

Sageli räägitakse keele arengust kui keeleinimeste teenest. Ei, see on kõigi vaimuinimeste teene. Keel on vahend, aga tema arengut saab toetada, nagu iga töövahendit tuleb hoida korras ja parandada, täiustada ja hooldada. Muidugi on otsene keeletöö tänuväärne ja hindamatu. Kuid veelgi hindamatum on igaüks, kes selle keele vaimuruumi loovalt kasutab ja täidab: igaüks, kes meie emakeeles kirjeldab või vahendab midagi uut; igaüks, kes paneb sõnadesse uue mõtte või räägib asjadest teisiti kui eelmised. Hindamatu on iga teos, mis loob kirjasõna abil uusi väikesi maailmu, peegeldades omal isikupärasel esteetilisel ja väärtustaval viisil maailma meie ümber. Asendamatu on nii oma kui ka vahendatu.

Nüüdisajal on maailm muutunud. Meie raamatuelu ja mentaalse maailmakogemuse kõrval on avatuks muutunud pärismaailm. Eesti inimene ei ela enam üksnes Eestis. Täna on ta Väike-Maarjas, hiljaaegu oli Ciudad Realis ja veidi varem Saksamaal või Belgias, Ungaris või Itaalias. Kus me ka ei viibiks, meie mõtteis säilivad paigad, kus on käidud, ja nõnda on meiega säilinud ajastute ilu, looduse erinevad lood ning armsad kolleegid ja sõbrad igast kohast, kuhu oleme sattunud. Inimene on ühtaegu seal, kus ta asub, ja seal, kus on tema mõtted. Nii on meiega paljud, kes viibivad kaugel; nii oleme ka ise ühtaegu Eestis ja ometi samal ajal ka USA-s, Kanadas või Türgis, kus loetakse meie kirjatükki, raamatut või lihtsalt sõnumit või mõeldakse asjadele, mis meiega seotud.

Igapäevaselt teeb virtuaalne keskkond, mida asjata kipume kiruma, meie maailma veel avaramaks. Kõikjale ulatuv internet on saanud eestikeelseks ja on omades paljudes keeltes eesti elu loomulik osa. Mille või kelle kohta iganes infot vajaksime, see on seal. Kõikjale ulatub BBC News oma sõnaliste uudistega ja elavate *no comment* -piltidega. Selles elavas sõnatus pildis seisid meie Itaalia-sõbrad oma kodu rusude kõrval – ja meie seisnuks justkui nende kõrval täpselt samal ajal, kui nad oma armsaid manalateele saatsid. See on uus aeg.

Lahkunud elavad omakorda, nagu see maailmas ikka käib – nii kaua kui elavad inimesed, kes neid mäletavad ja neile mõtlevad. Nähes seda, mis maailmas toimub, on võimatu olla mõtlemata sellele, mis toimub inimestes ja inimesega. Meie maailm on sümbolite maailmast saanud üha enam eri rahvustest tuttavate ja nende lähedaste maailmaks. Samal ajal on inimeste maailm üha enam muutumas sümbolite maailmaks, kus on võrdselt tähtsad pilt ja sõna, sõna eesti emakeeles ja sõna igas muus maailma keeles.

Võõrkeelne maailm on keeletu maailm. See on vaikiva märgijada või sõnatu pildi maailm. Selles keeletus maailmas puuduvad tõde ja õigus – on vaid mulje ja emotsioon. Peame üsna loomulikuks, et meie lapsed oskaksid inglise keelt ja avardaksid sellega nii suhtluse, töö kui ka tunnetuse võimalusi, lisades pildile sõna ja muljele mõtte. Ometi jääb ka inglise keele oskajale väga-väga avar osa maailmast edasi keeletuks seni, kuni brittide keel on meie ainus või peamine emakeele avardaja. Euroopa kodus muutub kooselu rikkaks vaid paljude keelte õpetamise ja õppimise kaudu.

Detsembris 2007 kirjutasid Euroopa Liidu riigipead ja valitsusjuhid alla Lissaboni lepingule, mille järgi austab liit oma rikkalikku kultuurilist ja keelelist mitmekesisust ning tagab Euroopa kultuuripärandi kaitse ja arendamise. See on aga paber nii kaua, kuni igaüks kaitseb omaenese kultuuri ja keelt. Me toetame eesti keele õpetamist maailmas, kuid peaksime üha enam taotlema, et kõiki Euroopa Liidu keeli õpetataks ka siin – ja mitte ainult ülikoolis, vaid kolmanda koolikeelena JA ülikoolis. Võib saata noored neid keeli praktiseerima, kuid ärgem saatkem neid ära teise maa ülikooli. Noormehed ei lähe ja noored naised ei tule tagasi. Õppida aga tuleb. On kurb, kui vähesed eestlased valdavad praegu näiteks itaalia keelt, veel kurvem on aga, kui vähesed valdavad läti keelt. Vajame strateegiat, millega toetada igasuguste, eriti aga väikse kõnelejaarvuga keelte õpetamist Eestis.

Õppida keeli tähendab õppida tundma kultuure, mõtlemist, vihjeid, sõnadetagust: pilti ja pildi tähendust, sõnu ning sõnas peituvaid hinnanguid ja tundelaenguid. Peaksime õppima ajalugu nii, et tunneme kultuure ja rahvaste mõtteid nende ausas sõnastuses, kui võõras see meile ka ei tunduks. Selleks peab oskama keeli. Me peaksime õppima kultuure nii, et tunneme nende kirjanduses ära nii üldinimliku ehk iseenda kui ka kohaliku ehk inimajaloo. Ka selleks peab oskama rahva keelt. Kõik see näib seda tähtsam, mida pinnalisem ja võltsprestiižile allutatum on Euroopa. Poliitilise korrektsuse häirivas vaikususes rääkimata jutud räägitakse lendavate süütepudelite, põlema pistetud autode ja paukuvate relvade keeles, kus mõtet asendab viha ning kurjuse keeletu keel.

Eesti keele arendamise strateegia lubab toetust kirjandusele ja tõlkimisele, võõrkeeleõpetusele ja õppejõudude asjakohasele enesetäiendusele. Terve strateegia seitsmes peatükk kannab nime „Eesti keel ja teised keeled“. Palju on tehtud. Oleme arendanud tehnilist, oskus- ja õigustõlget. Edasi tuleks ehk mõelda paljudele seikadele. Peaksime küsima, kuidas õpetada emakeele-õpetajat tajuma teksti tunnetuslikku ja keelelist võõrapärasust, sest koolitöö alusmaterjal on enam kui tihti võõrkeeles. Peaksime mõtlema, kuidas toetada kunstitõlget, s.o raamatuid ja filme, samuti kirjastusi, mis tagavad selleks parima.

Võõra keele sõnu ja grammatikat tunda ei tähenda aga veel keeleoskust. Võõrkeelt kuulates ja lugedes peame suutma emakeeles mõelda ja töötada. Seepärast peaks siit puldist tänama emakeeleõpetajaid. Kui võrrelda noorte riigikirjandeid omaaegsete sisseastumiskirjanditega, siis on tunne, nagu paneks kõrvuti meistri ja õpipoisi. Kes toona sai nelja, saaks praegu ehk

neljandiku võimalikest punktidest. Väärrib tähelepanu praeguste noorte võime arutleda, tuua süsteemselt ja näitlikult esile probleemide tahke ja aspekte; muljet avaldav on paljude võime viidata mitmekesisele ja mitmekeelsele lugemusele. Jah, see on noorte suutlikkus ja aja märk, kuid vilets õpetaja võtab iga noore peajagu lühemaks. Veel kord aitäh!

Ent mida me ka ei teeks või oskaks, kirjand ei aita omandada keelelise suhtluse konventsioone muude olukordade jaoks. Nende alus on meid igapäevaselt ümbritsev keel. Paljudele teeb muret ajakirjanduse keeleline vabadus. Eesti keele kaitse nimel on mõeldud ja mõeldakse isegi uue keeleshadusele, mis asetaks emakeele kasutusvabaduse keelamisele. Aga emakeele keelamine on keelesurma alus. Minule teevad muret sootuks teised asjad kui muutused meie keeles.

Ei kujuta ettegi nende noorte mõttemaailma, keda väga varakult ei suudeta õpetada aduma värvika reklaami kiuslikkust ja rumalust. Mõtlevaid molekule ei ole siiski olemas. Kõige suurem mure selle kireva keelemaastiku sees on meie ebaeetiline ja agressiivne poliitiline reklaam, mille keskel noored inimesed kasvavad. Poliitika ei tohiks olla reklaami objekt, aga vahel tundub, et ainult seda ta ongi.

Erakonnad peaksid esindama Eesti inimeste maailmavaadet ja neile südamelähedasi põhimõtteid, mille tähtsuse järjekord on muidugi igaühe jaoks oma. Tegelikkus on midagi muud. Oma püha maailmavaadet reklaamime teiste mõnitamise kaudu prügikasti plakatil. Oma valijaid võidame täiesti keeletult, näiteks poplaulja pildiga, kes ei kavatsegi poliitikasse astuda. Kui poliitikut küsida, mis ilm on homme, siis ei viita ta asjatundjale, vaid vastab südamerahus, et tema erakonna valitsusalas või -ajal ei ole sellega probleeme olnud. Igal parteilasel oleks justkui õigus vastata uurivale ajakirjanikule mõnitaval toonil, et küsitud ei ole küsija asi. Noored poliitikud on oma juhilt omandanud maneeeri vastata ülbelt ja jätta vastamata, rünnata diskussiooni asemel oma vestluspartnereid ja upitada iga lause lõpus iseennast millegagi, mida enamasti võib nimetada võõrasteks sulgedeks. Kui ekraanile satubki riigimehi, siis nurjab mõni partei tuntud demagoogiliste strateegiatega ikka kogu arutelu. Argumente kas pole või toetuvad nad ahnusele ja alatusele. Poliitilise kultuuri puudumine on aja tunnus ja selle kultuuri võimatus on kohati kirjutatud seadustesse. JOKK-ideoloogiat ei sega ükski kavalasti seatud seadussõna. Me leiame meediast ja eriti internetist artikleid, kus peavõtte on hoida fookuses see või teine inimene või üksikasi ja peita nõnda partei rolli valitsuses või tegusid, mis valgust ei kannata.

Niisugusele parteilisele kultuuritusele sekundeerib meedia oma kollastumisega, kus uudis ei ole ei noore enesetapp ja selle põhjused ega ootamatu teadusavastus, vaid kellegi kollasest ajakirjandusest tuntu ütlemine teise sopalehes tuntuks saanu ütlemise või tegemise kohta. Kui sureb politseinik, siis on Soomes lein, Eestis aga peetakse tõsimeeli aru, kas tapetu tohtinuks meid kaitsta väljaspool oma tööaega. Keel ei saa olla ei hea ega ilus, kui ta kannab küünilist sõnumit või kui sõnumit ei olegi.

Euroopa keelekeskkonda tuleks hoida niisama suure hoolega, nagu maailm hoiab oma loodust ja muud elukeskkonda. Eesti on suutnud XXI sajandil astuda olulise sammu ja kirjutada eesti keele kaitse oma põhiseadusesse. Samal ajal ei sõltu eesti keele saatus põhiseaduse sõnastusest, vaid tähendusest, mis me keelekaitse sõnale anname.

Kui kaitseme oma kaasmaalaste 142 emakeele hulgas ühtainust 150 miljoni kõnelejaga ja ülikaitstud vene keelt, siis ei kaitse me ülejäänud siinseid rahvaid ja unustame kaitsta isegi noort eestlast tema ainsal kodumaal – ta ei leia vene keeleta tööd ja see ei ole enam loomulik, vaid vastupidi, see on eestlaseks sündinu keeleliste inimõiguste rikkumine. Kui jääme samas 142

rahvusest inimeste eest kaitsma eesti keelt, siis teeme endale karuteene. Ainult nende omandatud eesti keel aitab meid arvuliselt kasvada ja kultuuriliselt püsida. Sotsialiseerumiseks on teaduse järgi vaja omavanustega nende keelt rääkida – siis on loota tegelikku integratsiooni. Nii omandab muulane elava keele ja seda, mida võib omandada eestlase suust, ei tohi eksamil lugeda veaks. Selsamal ajal loeme eestlase kirjandis veaks mitte ainult seda, mis on keele muutumise loomulik ja normiks kujunenud tagajärg, vaid ka eksimuse selle suhtes, mis on normitud üheksa-kümme aastat pärast tema kooliminekut ehk aasta enne tema lõpueksamit. Võrdsest kohtlemisest ei ole juttugi. Kui me aga eesti ja vene noori kohtleme eri moodi, arvates ikka, et kas või käsuga tuleb kaitsta keele vormi, mitte meie mõtteruumi kvaliteeti, siis oleme sõnale andnud ilmselt väga kitsa sisu. Kui keel hakkab vaimu pigistama, siis vahetab noor ta suurema vastu. Ka siis on tulemuseks keeletus. Eestikeeletus.

Toetagem siis sellele rikkusele, mis meil on – tänavu näiteks kirjutas lõpukirjandit 15 000 noort – halvemini või paremini, paremaid noori eestlasi kui need, ei ole meil kuskilt võtta ja ühtki eestlast ei ole kultuuri säilitamiseks ülearu. Ainuüksi Tartu Ülikooli tunamulluste lõpetajate nimestik tundus silmale ulatuvat viie-kuue tuhande kanti, aga ülikoole on meil palju. Et säiliks lootus saada jagu kohalikust küünilisusest, lõpetan sellega, mis meie ümber on imelist ja ilusat.

Harva on suurlinnaski pea iga päev samavõrd palju häid kontserte ja terveid muusikasündmusi, nagu leiame neid Tallinnas, Tartus, Pärnus ja mujal Eestis. Meie teatrid on väga head. Aastaid ei ole neisse saanud tingimata kohe piletit. Raamatuvara müüginumbrite eesotsas on samuti aastaid olnud iga kuu ikka mõni maailma või kodune väärtteos ja eestikeelse raamatu müüginumbrid on alla miljoni jääva rahva kohta üsna uskumatud. Tehkem siis kõik selleks, et seda vaimuruumi toetada ja säilitada raskete aegade kiuste. Kultuuri ja mõtet vahendab sõna. Poliitilist kultuuri hoiavad pärispoliitika viletsusest hoolimata kodanike seltsid ja inimeste ühendused, kelle tegemised on kiire aja kohta väga mitmekesised.

Jääb püüelda, et meie noorte jaoks säiliks kõik see väga hea ja et nende maailmas oleks aina mitmekülgsem eesti vaimuvara, aina vähem keeletuid alasid ja hoopis vähe võõrusest sündinud viha. Keeletuse vastand on keelteoskus ja keel on vaimu ainus vahendaja. Hoidkem siis seda keelt, mis hoiab meid koos ja aitab üksteist täpsemini mõista.

[1] **Ilse Lehist** on Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna 2009. aasta laureaat, rahvusvaheliselt tunnustatud lingvist, foneetik ja fonoloog. On omandanud Hamburgi ülikoolis filoloogiadoktori ning Michigani ülikoolis lingvistika ja eksperimentaalfoneetika doktori kraadi. Essexi, Lundi, Ohio ja Tartu ülikooli audoktor.